

# שולחן ערוך אורח חיים

סימן נ"ה

## דיני קדיש

### סעיף א

אומרים קדיש ואין אומרים אותו בפחות מי' זכרים בני חורין גדולים שהביאו ב' שערות והוא הדין לקדושה וברכו שאין נאמרין בפחות מעשרה:

### סעיף ב

אם התחיל לומר קדיש או קדושה בעשרה ויצאו מקצתן גומרים אותו הקדיש או אותה הקדושה שהתחיל והוא שנשתיירו רובן.

הגה: ומכל מקום עבירה היא לצאת ועליהם נאמר ועוזבי ה' יכלו (ירושלמי). אבל אם נשארו י' מותר לצאת (מרדכי פרק בתרא דמגילה):

### סעיף ג

אם התחיל באבות ויצאו מקצתן גומר אפילו קדושה.

הגה: ואם יצאו מקצתן לאחר שהתחילו להתפלל יוצר לא יתחיל השליח ציבור להתפלל התפלה בקול רם דכבר נשלם תפלת יוצר ואם יצאו לאחר שהתחיל בקול רם וקדושה יכולים להשלים כל סדר קדושה ולומר הקדיש שלם שלאחריה דשייך לתפלה שהרי אומר תתקבל צלותהון וכו' אבל אין קורין בתורה דזהו ענין אחר. ותפלת ערבית וקדיש

שלאחריו לא שייך לקריאת שמע וברכותיה (ר"ן פרק הקורא את המגילה שבולי הלקט ותרומת הדשן סימן ט"ו):

### סעיף ד

יש מתירין לומר דבר שבקדושה בתשעה וצירוף קטן שהוא יותר מבן שש ויודע למי מתפללין ולא נראין דבריהם לגדולי הפוסקים והוא הדין דעבד ואשה אין מצטרפין.

הגה: ואפילו על ידי חומש שבידו אין לצרפו מיהו יש נוהגין להקל בשעת הדחק (הרא"ש ומרדכי והגהות מיימוני פרק ט' מהלכות תפלה):

### סעיף ה

אם לא הביא שתי שערות אפילו הוא גדול בשנים דינו כקטן עד שיצאו רוב שנותיו שאז יתברר שהוא סרים ואם נראו לו סימני סרים קודם לכן דינו כגדול.

הגה: ומיהו אין מדקדקין בשערות אלא כל שהגיע לכלל שנותיו מחזקינן אותו כגדול ואומרים לענין זה מסתמא הביא שתי שערות (מהרי"ק שורש מ"ט):

## סעיף ו

ואם התחיל אחד מהעשרה להתפלל לבדו ואינו יכול לענות עמהם או שהוא ישן אפילו הכי מצטרף עמהם:

## סעיף יב

מנוודה אין מצרפין אותו לכל דבר שצריך עשרה אבל מותר להתפלל בבית הכנסת שהוא שם אלא אם כן פירשו להחמיר עליו בכך:

## סעיף ז

כשאחד מתפלל לבדו נכון שהאחרים ימתינו מלומר קדיש עד שיגמור כדי שיזכה גם הוא:

## סעיף יג

צריך שיהיו כל העשרה במקום אחד ושליח צבור עמהם והעומד בתוך הפתח מן האגף ולחוץ דהיינו כשסוגר הדלת ממקום (שפה) פנימית של עובי הדלת ולחוץ כלחוץ:

## סעיף ח

חרש המדבר ואינו שומע או שומע ואינו מדבר הן כפקחין ומצטרפים אבל מי שאינו שומע ואינו מדבר הרי הוא כשומה וקמן:

## סעיף יד

מי שעומד אחורי בית הכנסת וביניהם חלון אפילו גבוה כמה קומות אפילו אינו רחב ארבע ומראה להם פניו משם מצטרף עמהם לעשרה.

## סעיף ט

לעולם הוא קמן עד שיביא ב' שערות אחר שיהיה בן י"ג ויום אחד ושנת העיבור בת יג חדש:

הגה: גגין ועליות אינן בכלל בית והעומד עליהם אינו מצטרף (רי"ו נ"ג ח"ז):

## סעיף י

אם נער אחד נולד בכ"ט לאדר ראשון משנה מעוברת ונער אחד נולד באדר שני באחד בו ושנת י"ג אינה מעוברת אותו שנולד בכ"ט לאדר הראשון צריך להמתין עד כ"ט לאדר בשנת י"ג להיות בן י"ג שנה ואותו שנולד אחריו באחד באדר השני יהיה בן י"ג שנה כיון שהגיע אחד באדר של שנת י"ג.

## סעיף טו

אם מקצתן בפנים ומקצתן בחוץ ושליח צבור תוך הפתח הוא מצרפן:

## סעיף טז

חצר קטנה שנפרצה במילואה לגדולה דהיינו שנפרצה קטנה במקום חיבורה לגדולה ונפל כל אותו כותל שהיה מפסיק ביניהם ובגדולה נשארה משארית כותל זה שנפל פסים (פירוש מעט כותל ישר ושוה) מכאן ומכאן הגדולה כמופלגת מן הקטנה ואין הקטנה מופלגת מן הגדולה אלא הרי היא כקרון זווית שלה לפיכך אם תשעה בגדולה ואחד בקטנה מצטרפים שהקטנה נגדרת אחר הגדולה והרי היא כאילו היא בתוך הגדולה כיון

הגה: ומי שנולד באדר ונעשה בר מצוה בשנת העיבור אינו נעשה בר מצוה עד אדר השני (תשובת מהר"י מינץ סימן ט'):

## סעיף יא

עברין שעבר על גזירת הצבור או שעבר עבירה אם לא נידוהו נמנה למנין עשרה:

שהרוב בגדולה אבל אם היו תשעה בקמנה ואחד בגדולה או חמשה בזו וחמשה בזו אין מצטרפין:

#### סעיף יז

היה שליח צבור בקמנה וצבור בגדולה מוציאן ידי חובתן שהוא נגרר אחריהם אבל אם היה שליח ציבור בגדולה וצבור בקמנה אינו מוציאן ידי חובתן שאין הרוב נגרר אחר היחיד:

#### סעיף יח

אם קצת העשרה בבית הכנסת וקצתם בעזרה אינם מצטרפים:

#### סעיף יט

שליח ציבור בתיבה ותשעה בבית הכנסת מצטרפין אף על פי שהיא גבוהה ורחבה ד' ויש לה מחיצות גבוהות ו' מפני שהיא בטלה לגבי בית הכנסת ויש מי שכתב דהני מילי כשאין המחיצות מגיעות לתקרת הגג:

#### סעיף כ

היו עשרה במקום אחד ואומרים קדיש וקדושה אפילו מי שאינו עמהם יכול לענות ויש אומרים שצריך שלא יהא מפסיק דבר שאינו נקי או עבודת כוכבים:

#### סעיף כא

עיר שאין בה אלא עשרה ואחד מהם רוצה לצאת בימים הנוראים מחייבין אותו לישאר או להשכיר אחר במקומו ואם הם י"א ורוצים לצאת שנים ישכירו שניהם אחד בשותפות במקומם ושניהם יפרעו בשוה ואם אחד עני ואחד עשיר פורעים חציו לפי ממון וחציו לפי נפשות ושכר החזן על היוצאים כעל הנשארים.

הגה: ואין חילוק בין אם רוצה לילך זמן ארוך קודם יום טוב או לא כל שלא יחזור ביום טוב (מהרי"ל סימן תכ"ז):

#### סעיף כב

לא היו כופין להשכיר להשלים מגין כי אם בימים הנוראים וכגון שאין חסרים כי אם אחד או שנים אלא אם כן מנהג קבוע ומפורסם בעיר לכוף להשכיר אפילו בחסרון ג' או ד' אם יש מגין מיושבי העיר כופין לשכור חזן.

הגה: וכן במקום שאין מגין תמיד בבית הכנסת כופין זה את זה בקנסות שיבאו תמיד מגין לבית הכנסת שלא יתבטל התמיד (תשובת ריב"ש סימן תקנ"ח). ועיין לקמן ריש סימן ק"ן אם כופין זה את זה לבנות בית הכנסת:



# דינים הקשורים למנין עשרה

## אמירת דבר שבקדושה כשיש עשרה או שיצאו מקצתם (סימן נה סעיפים א-ג)

### אין אומרים דבר שבקדושה בפחות מעשרה (סעיף א):

נאמר בתורה<sup>1</sup> "ונקדשתי בתוך בני ישראל", ופירשו חז"ל שדבר שבקדושה צריך להעשות ב"תוך" בני ישראל. ובפסוק אחר נאמר<sup>2</sup> "הבדלו מתוך העדה הזאת", והמילה "עדה" פירושה מנין אנשים (לפחות עשרה)<sup>3</sup>, ולפי זה גם המילה "תוך" שבפסוק משמעותה עשרה אנשים, ומכאן למדו בגזירה שווה שמה שנאמר "ונקדשתי בתוך בני ישראל" היינו בעשרה אנשים.

וכן הובא להלכה בשו"ע ובאחרונים לגבי קדיש וקדושה וברכו, וכן חזרת הש"ץ ונשיאת כפים וקריאה בתורה והפטרה, שאין לאומרם אלא אם כן יש עשרה אנשים גדולים (מעל גיל מצוות) ובני חורין (למעט עבד כנעני<sup>4</sup>).

אם בשעה שאמרו פסוקי דזמרה לא היו עשרה, וכן אם התחילו ערבית בלא עשרה, ואחר כך באו עשרה – אומרים קדיש. ולדעת הט"ז הוא הדין בכל לימוד שאדם לומד פסוקים או אגדה או באמירת עלינו או באמירת אשרי שקודם מנחה או באמירת תהלים בבקר, אם היה בלי מנין ונזדמן תיכף מנין יש לומר קדיש. אבל המגן אברהם והגר"א חולקים על הט"ז,

1. ויקרא כב לב.

2. במדבר טז כא.

3. כפי שלומדים מהפסוק "עד מתי לעדה הרעה הזאת" (במדבר יד כז) שנאמר על המרגלים שחטאו, דהיינו עשרה מתוך שנים עשר המרגלים (כולם חוץ מיהושע וכלב).

4. אבל עבד עברי הוא יהודי לכל דבר ומצטרף למנין.

ועל כן הסכימו האחרונים דהנכון שיאמרו מזמור או שלשה פסוקים בעשרה ואחר כך יאמרו קדיש<sup>5</sup>.

### **ענייה לקדיש הנאמר על ידי כמה אנשים יחד:**

כששנים או שלשה אומרים קדיש יחד, אך אינם אומרים באותו קצב באופן שיש הפסק של יותר מכדי דיבור<sup>6</sup> בין הזמן שאחד מגיע למקום של עניית אמן ובין הזמן שחבירו מגיע – יענה על כל אחד בנפרד. אך אם אין ביניהם הפסק של יותר מכדי דיבור – יענה על הראשון או על האחרון ויעלה לכולם<sup>7</sup>.

### **יצאו מקצתם באמצע אמירת דבר שבקדושה (סעיף ב):**

אם התחילו לומר בעשרה קדיש או קדושה ויצאו מקצתם (היינו שיצאו לכל היותר ארבעה ונשארו ששה) – גומרים את אותו הקדיש או אותה הקדושה שהתחילו. ומכל מקום עבירה היא לצאת כשאין עשרה בלעדיו, ועל היוצאים נאמר<sup>8</sup> "ועזבי ה' יכלו".

### **יצאו מקצתם באמצע התפילה (סעיף ג):**

הכלל המבואר בחז"ל שכאשר יצאו מקצתם – מסיימים את אותו ענין שהתחילו אך לא מתחילים ענין אחר. השו"ע והאחרונים פירטו דוגמאות רבות כדלקמן.

אם יצאו מקצתם לפני שהשליח ציבור התחיל חזרת הש"ץ – לא יתחיל חזרת הש"ץ בלא עשרה. אבל אם יצאו מקצתם לאחר שהתחיל חזרת הש"ץ – יגמור החזן את כל חזרת הש"ץ עם קדושה, אך ללא נשיאת כפיים (אלא יאמר את הנוסח שאומרים כשאין כהנים), ואף יאמר החזן את החצי קדיש שלאחר תפילת עמידה, וכן סדר קדושת "ובא לציון" וקדיש "תתקבל" (שכל זה שייך לתפילה ונחשב כסיום התפילה, שהרי בקדיש תתקבל אומרים "תתקבל צלותהון..."), אך לא יקראו בתורה (שהקריאה היא ענין אחר ואינה נחשבת כסיום התפילה, שהרי במנחה קוראים בתורה קודם התפילה) [אמנם למנהג הספרדים לא יאמר קדיש "תתקבל"<sup>9</sup>].

בתפילת ערבית, אם יצאו מקצתם לאחר שאמר החזן "ברכו" – יאמר את הקדיש שלפני תפילת עמידה, כיון שהוא שייך לברכות קריאת שמע (אך לא את הקדיש שלאחר תפילת עמידה). ואם התחילו תפילת עמידה בעשרה ויצאו מקצתם – יאמר את הקדיש שלאחר תפילת עמידה.

5. משנ"ב ס"ק ב.

6. כדי דיבור הוא זמן אמירת "שלום עליך רבי".

7. משנ"ב ס"ק ד.

8. ישעיה א כח.

9. ילקוט יוסף סימן נה סעיף ח.

אם יצאו מקצתם לאחר שהתחילו לומר "עלינו לשבח" – לא יאמרו קדיש, כיון שקדיש שלאחר עלינו לשבח אינו מתקנת חכמים אלא מנהג, וכל שכן לגבי קדיש שאומרים לאחר מזמורים או לאחר לימוד שצריך מנין בשעת אמירת הקדיש עצמו.

אם היו עשרה באמירת פסוקי דזמרה ויצאו מקצתם לפני קדיש של ישתבח – לא יאמרו קדיש, שאמנם קדיש זה שייך לפסוקי דזמרה אך ה"ברכו" שלאחר הקדיש שייך כבר לברכות קריאת שמע, ומאחר שלא יוכל לומר "ברכו" נמצא שהקדיש של ישתבח אינו נחשב חובה, שכן תקנת חכמים היתה לומר קדיש וברכו סמוכים זה לזה (ומטעם זה אסור להפסיק ביניהם בשום ענין).

וכן אם היו עשרה באמירת "אשרי" שלפני תפילת מנחה ויצאו מקצתם לפני שהתחילו לומר קדיש – אין לומר הקדיש, שאף על פי שהקדיש שייך ל"אשרי" מכל מקום עצם התקנה לומר קדיש זה היא משום התפילה שלאחריו (שאין מתחילים תפילת עמידה של ציבור בלא קדיש לפניה), וכיון שאין עשרה לתפילה בציבור גם את הקדיש אין לומר<sup>10</sup>.

| זמן יציאת מקצת המנין      | הדין                                                                                                                                 |
|---------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| לפני חזרת הש"ץ            | לא יתחיל חזרת הש"ץ ללא מנין                                                                                                          |
| באמצע חזרת הש"ץ של שחרית  | יכול להמשיך עד קדיש תתקבל שאחרי ובא לציון ללא מניין (למנהג ספרדים אין אומרים קדיש תתקבל) אך אין כהנים נושאים כפיהם ואין קוראים בתורה |
| אחרי ברכו של ערבית        | יאמר קדיש שלפני שמו"ע אך לא שאחרי                                                                                                    |
| באמצע שמונה עשרה של ערבית | יאמר גם הקדיש שאחרי שמו"ע                                                                                                            |
| באמצע עלינו לשבח          | לא יאמר הקדישים שאחרי עלינו                                                                                                          |
| באמצע פסוקי דזמרה         | לא יאמר קדיש וברכו שאחרי ישתבח                                                                                                       |
| באמצע אשרי של תחילת מנחה  | לא יאמר הקדיש שאחרי אשרי                                                                                                             |

## מי מצטרף למנין עשרה (סעיפים ד עד יב)

### יש מתירים לצרף קטן שהוא יותר מבן שש ואין דבריהם נראים (סעיף ד):

כתב השו"ע שיש מתירים לומר דבר שבקדושה בתשעה וצירוף קטן שהוא יותר מבן שש ויודע למי מתפללים, אך לא נראים דבריהם לגדולי הפוסקים<sup>11</sup>, והוא הדין שעבד כנעני ואשה אינם מצטרפים למנין.

10. כל הפסקאות האחרונות על פי רמ"א ומשנ"ב סעיף ג ושו"ע הרב סעיף ד.

11. המשנ"ב ביאר שאף על פי שלענין זימון פסק השו"ע (סימן קצט סעיף י) כדעת המקילים בצירוף קטן, מכל מקום דבר שבקדושה הוא חמור יותר ולכן בזה דחה השו"ע את שיטת המקילים.

הרמ"א העיר שאפילו אם הקטן אוהז חומש בידו אין לצרפו למנין, ויש נוהגים להקל בשעת הדחק. המשנ"ב ביאר שיש נוהגים להקל אפילו בלא חומש, ויש נוהגים להקל כשאוחז חומש (שעל ידי קדושת החומש נחשב כביכול לאיש<sup>12</sup>), ומקילים בזה רק כדי לשמוע דברים שבקדושה שמחוייבים בהם מן הדין כגון ברכו וקדיש אך לא דברים שמקורם במנהג כגון קדיש שאחר עלינו לשבח. עוד כתב המשנ"ב שהרבה אחרונים מחמירים שלא לצרף שום קטן אפילו בשעת הדחק עד שיגיע לגיל מצוות (בשו"ע הרב<sup>13</sup> כתב שהעיקר להלכה שאין לצרף קטן, ואף על פי כן אין למחות ביד הנוהגים להקל כי יש להם על מי שיסמוכו).

דינים הקשורים לשאלה מאימתי נעשה הקטן בר מצוה יבוארו לקמן בנפרד.

### **און שצריך לטפל במתו אינו מצטרף:**

אונן אינו מצטרף למנין, אלא אם כן הנפטר נמסר כבר לטיפול של חברא קדישא או שהנפטר נמצא בעיר אחרת ויש שם מי שישתדל בקבורתו<sup>14</sup>.

### **אדם שמתפלל עמידה ואינו יכול לענות מצטרף (סעיפים ו-ז):**

לגבי חזרת הש"ץ ידוע הדין המבואר במקום אחר בשו"ע<sup>15</sup>, שכאשר הש"ץ חוזר התפילה – צריך להזהר שיהיו תשעה שומעים ועונים אחריו אמן, כיון שחזרת הש"ץ נתקנה לאומרה בעשרה, וכשאין תשעה המכוונים לברכותיו – קרוב להיות ברכותיו לבטלה.

אבל בסימן שלנו כתב השו"ע<sup>16</sup>: "ואם התחיל אחד מהעשרה להתפלל לבדו ואינו יכול לענות עמהם או שהוא ישן – אפילו הכי מצטרף עמהם". וביאר בשו"ע הרב<sup>17</sup> שלגבי דברים שבקדושה כמו קדיש וברכו וכיוצא בזה (חוץ מחזרת הש"ץ) – די בכך שרוב העשרה עונים (היינו החזן ועוד חמשה שהם בסך הכל רוב מנין), שכן השכינה שורה בעשרה מישראל הנמצאים במקום אחד (כפי שנאמר<sup>18</sup> "אלקים נצב בעדת א-ל"), וממילא יכולים הם לומר דבר שבקדושה, ואין זה תלוי בעניית הציבור, שעניית המיעוט אינה מעכבת (משום כך בתפילת ערבית רשאי השליח ציבור לומר קדיש שלאחר תפילת עמידה אפילו שרק ששה אנשים סיימו תפילת עמידה)<sup>19</sup>.

12. מנהג זה הובא בתוספות (ברכות דף מח א ד"ה ולית הלכתא), וכתבו התוספות בשם רבינו תם שמנהג שטות הוא.

13. סעיף ה.

14. משנ"ב ס"ק כד.

15. סימן קכד סעיף ד.

16. סעיף ו.

17. סימן נה סעיף ז וסימן קכד סעיף ו.

18. תהלים פב א.

19. הפרישה והמגן אברהם תירצו את הסתירה בשו"ע באופן שונה משו"ע הרב, ולהבנתם אין לחלק בין חזרת הש"ץ לשאר דברים שבקדושה, אלא גם בחזרת הש"ץ מעיקר הדין או על כל פנים בשעת הדחק ניתן לצרף

המשנ"ב<sup>20</sup> הביא שיש מחמירים שלא לצרף יותר מאחד שמתפלל ואינו יכול לענות, והיינו שצריך שיהיו שמונה עונים לקדיש או ברכו וכיוצא בזה. ונראה מהמשנ"ב שלשיטתו לכתחילה ראוי לנהוג כמחמירים, ובשעת הדחק ניתן להקל כשו"ע הרב שמספיק חמישה עונים.

עוד כתב השו"ע<sup>21</sup>: "כשאחד מתפלל לבדו (תפילת עמידה) – נכון שהאחרים ימתינו מלומר קדיש עד שיגמור (אפילו יש מנין בלעדו), כדי שיזכה גם הוא" (ודווקא אם ישאר שהות ביום להתפלל<sup>22</sup>).

### אדם ישן מצטרף בשעת הדחק (סעיף ו):

הובא לעיל מהשו"ע שאפילו אדם ישן מצטרף למנין עשרה (שיוכלו לומר דבר שבקדושה). אמנם מבואר באחרונים שאפילו לשיטת המקילים לצרף ארבעה אנשים שאוחזים באמצע תפילת עמידה, מכל מקום לגבי אדם ישן אין לצרף יותר מאדם אחד ישן, כי אין זה כבוד שמים לצרפם כך כשהם ישנים<sup>23</sup>.

עוד מובא באחרונים שמקצת מן הפוסקים (ובראשם הט"ז) חלקו על עיקר דברי השו"ע, ולשיטתם אין לדמות כלל בין אדם ישן לאדם שבאמצע תפילת עמידה, כי אדם ישן נשמתו מסתלקת ממנו ואין להחשיבו כמצטרף להשראת השכינה (לשיטה זו אפילו אדם אחד ישן אינו מצטרף)<sup>24</sup>.

את מי שאינו יכול לענות עם הציבור. מהמשנ"ב נראה שלשיטתו העיקר להלכה כשו"ע הרב, אך התחשב גם בדעת המגן אברהם. בדיני חזרת הש"ץ כתב המשנ"ב (סימן קכד ס"ק יט) שהעולם נוהגים לצרף למנין עשרה אף מי שיודעים בו שמדבר בשעת החזרה ואינו שומע חזרת הש"ץ כראוי ואינו עונה אמן, ובמקרה כזה טוב שהשליח צבור יתנה בינו לבין עצמו לפני שמתחיל חזרת הש"ץ שאם לא יהיו תשעה המכוונים לברכותיו ועונים אמן – תפילתו תהיה בתורת נדבה, ובכך מוציא עצמו מחשש ברכה לבטלה (יש שכתבו שבשעת הצורך שקשה להמתין לתשעה שסיימו תפילת עמידה, רשאי השליח צבור להתחיל חזרת הש"ץ על סמך העצה הזו שיתנה בינו לבין עצמו שאם אין לתפילתו דין של חזרת הש"ץ כנדרש תהיה זו תפילת נדבה. אמנם בתפילת מוסף או בתפילות שבת ויום טוב עצה זו אינה מועילה, שכן תפילות אלו לא ניתן להתפלל כנדבה).

20. ס"ק לב.

21. סעיף ז.

22. משנ"ב ס"ק לז.

23. כך ביאר בשו"ע הרב (סעיף ח) שאף אם מן הדין היה ניתן לצרפם מכל מקום אין זה כבוד שמים. ובמשנ"ב (ס"ק לב) כתב שאפילו בשעת הדחק אין לצרף יותר מאדם אחד ישן.

24. בשו"ע הרב (שם) חשש לשיטה זו, וכתב שיש להעיר את הישן. גם במשנ"ב (ס"ק לד) כתב שלכתחילה יש להקיצו, ועל כל פנים לעוררו שיהיה מתנמנם. ובביאור הלכה (ד"ה או שהוא ישן) כתב, שאם אי אפשר להקיצו – בשעת הדחק אפשר לצרפו לקדיש ברכו וקדושה, אבל לא לחזרת הש"ץ.

## חרש או אלם מצטרפים (סעיף ח):

כתב השו"ע<sup>25</sup>: "חרש המדבר ואינו שומע, או שומע ואינו מדבר – הם כפקחים ומצטרפים".

המשנ"ב הביא שלגבי חזרת הש"ץ דעת הט"ז (וכן שו"ע הרב) שאין לצרף למנין חרש המדבר ואינו שומע, כיון שאינו שומע את סיום הברכות של השליח צבור וממילא אינו עונה אמן. אבל אם מדובר בחרש כזה שכאשר רואה את הציבור עונים אמן הוא עונה יחד עמהם – לכולי עלמא ניתן לצרפו אפילו לחזרת הש"ץ<sup>26</sup>.

חרש-אלם אינו מצטרף (המשך סעיף ח):

המשך השו"ע: "אבל מי שאינו שומע ואינו מדבר – הרי הוא כשוטה וקטן".

בזמנינו שמצויים בתי ספר מיוחדים המלמדים את החרשים-אלמים להבין ולהשכיל ולדעת לקרוא תנועות השפתיים, ומתוך כך לומדים גם הם לדבר מעט בחיתוך השפתיים ובהברת הקול עד שרוב בני אדם יכולים להבינם (אף שאין זה באופן ברור כי אם בשפת עלגים), כתבו הרבה מהאחרונים שאפשר לצרפם למנין, ואינם כדין "מי שאינו שומע ואינו מדבר" המובא כאן<sup>27</sup>.

## עברין ומנודה (סעיפים יא-יב):

כתב השו"ע<sup>28</sup>: "עברין שעבר על גזירת הצבור, או שעבר עבירה (אפילו חייב עליה מיתה)<sup>29</sup> – אם לא נידוהו נמנה למנין עשרה".

25. סעיף ח.

26. בדוגמת המובא בגמרא לגבי בית הכנסת באלכסנדריא שהיה גדול כל כך עד שהיו צריכים להניף בסודרים כדי לסמן לציבור מתי צריך לענות אמן. ונמצא לפי זה שאם עונה אמן אף כשלא שומע הברכות זה מועיל לצרפו למנין.

27. לגבי צירוף שוטה למנין: הכריע הביאור הלכה (ד"ה הוא כשוטה) שכל הידוע כשוטה אפילו רק על פי אחד מסימני שטות המנויים בשו"ע (יורה דעה סימן א סעיף ה), הרי הוא כשוטה גמור מן התורה ואין לצרפו למנין אפילו בשעת הדחק. אמנם למעשה קשה מאוד להגדיר מיהו שוטה גם לפי כללים אלו, וכבר כתב השו"ע בחושן משפט (סימן לה סעיף י) לאחר האריכות בהגדרת השוטים "ודבר זה לפי מה שיראה לדיין, שאי אפשר לכוין הדעת בכתב... והיינו משום שיש מי שהוא נראה כבד-דעת ובאמת הוא שוטה, ויש להפך שנראה כשוטה אבל באמת הוא כבד-דעת. והדבר צריך עיון גדול, בפרט בשעת הדחק שלא לבטל קדושה וברכו. לגבי הלוקה בפיגור שכלי – אם יש בו דעת עכ"פ כבן שש ושבע, כתבו הפוסקים שאינו כשוטה ואפשר לצרפו למנין.

28. סעיף יא.

29. משנ"ב.

משנ"ב: שאף על פי שחטא ישראל הוא. אבל אם עבר עבירה להכעיס אפילו בדבר אחד, או שהוא מומר לעבודה זרה או רגיל לחלל שבת בפרהסיא – דינו כנכרי. וכן כת הקראים שאינם מודים בתורה שבעל פה אינם מצטרפים למנין עשרה.

עוד כתב השו"ע<sup>30</sup>: "מנודה – אין מצרפים אותו לכל דבר שצריך עשרה, אבל מותר להתפלל בבית הכנסת שהוא שם, אלא אם כן פירשו להחמיר עליו בכך" (ואם נידוהו מחמת ממון ולא מחמת עבירה – מותר להצטרף עמו לכל דבר שבקדושה<sup>31</sup>).

### **צירוף אדם שאינו שומר תורה ומצוות למנין:**

לפי המובא לעיל מהמשנ"ב, לכאורה אין לצרף למנין יהודי שלעת עתה אינו שומר תורה ומצוות ומחלל שבת בפרהסיא (כגון שנוסע ברכב). אבל בדורות האחרונים הורו כמה מגדולי זמננו, שכיון שלדאבוננו שמירת השבת נפרצה אצל רבים מישראל והם בגדר תינוקות שנשבו – אין לראות במי שמחלל שבת בפרהסיא כעובר עבירות להכעיס שהוציא את עצמו מכלל ישראל (בניגוד לזמן שבו כל ישראל שמרו את השבת, שחילולה בפרהסיא היה התרסה נוראה כנגד כלל ישראל), ולכן אם רוצה להצטרף למנין – מצרפים אותו.

---

30. סעיף יב.

31. משנ"ב.

| מצב האדם          | צירופו למניין                                                                                 |
|-------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------|
| קטן               | מחמירים שלא לצרפו                                                                             |
| אונן              | אינו מצטרף                                                                                    |
|                   | המת נמסר לטיפול החברא קדישא:<br>מצטרף                                                         |
|                   | המת נמצא בעיר אחרת:<br>מצטרף                                                                  |
| באמצע תפילת שמו"ע | בחזרת הש"ץ:<br>אינו מצטרף                                                                     |
|                   | בשאר דברים שבקדושה:<br>מספיק חזן + חמישה עונים בפועל<br>משנ"ב: לכתחילה צריך שמונה עונים בפועל |
|                   | שו"ע: מצטרף אם יש שמונה עונים<br>ט"ז: אינו מצטרף                                              |
| ישן               | בשאר דברים שבקדושה:<br>מצטרפים                                                                |
| חרש או אילם       | בחזרת הש"ץ:<br>שו"ע: מצטרפים                                                                  |
|                   | ט"ז: חרש המדבר מצטרף רק אם מכוון לענות עם כולם                                                |
| חרש ואילם         | אינו מצטרף<br>אם למד לדבר: יש שכתבו שמצטרף                                                    |
| עבריין            | מצטרף<br>משנ"ב: העובר להכעיס, המחלל שבת בפרהסיא, מומר וכת הקראים אינם מצטרפים                 |
| מנודה             | מנודה מחמת ממון:<br>מצטרף                                                                     |
|                   | מנודה מחמת עבירה:<br>אינו מצטרף                                                               |
| אינו שומר תומ"צ   | ע"פ משנ"ב: מחלל שבת בפרהסיא - אינו מצטרף<br>למעשה: כיום יש שהתירו לצרפו                       |

## מאימתי נעשה הקטן בר מצוה (סעיפים ה, ט, י)

### גדול שלא הביא שתי שערות דינו כקטן עד שיצאו רוב שנותיו (סעיף ה):

הלכה למשה מסיני שמשעה שהבת מגיעה לגיל 12 והבן לגיל 13 והביאו שתי שערות במקום הערוה – מתחייבים במצוות מן התורה.

כתב השו"ע: "אם לא הביא שתי שערות, אפילו הוא גדול בשנים – דינו כקטן עד שיצאו רוב שנותיו"<sup>32</sup>, שאז יתברר שהוא סריס (וממילא נעשה גדול למפרע מגיל 13). ואם נראו לו סימני סריס<sup>33</sup> קודם לכן – דינו כגדול" (אך בתנאי שהגיע לגיל עשרים<sup>34</sup>).

מדובר כאן על אדם שנולד סריס או הפך לסריס בדרך טבעית (זהו הנקרא "סריס חמה" ולאפוקי מ"סריס אדם"). משעה שאדם מוגדר כסריס (שנראו בו סימני סריס והגיע לגיל 20, או שלא נראו בו סימני סריס ועברו רוב שנותיו) – אנו מניחים שלעולם לא יצמחו לו שערות, ולכן הוא נחשב כגדול אפילו שלא הביא שתי שערות.

### בדינים דרבנן סומכים על חזקה שהביא שתי שערות (סעיף ה ברמ"א):

כאמור ישנם שני תנאים לכך שהנער נחשב כבוגר וחייב במצוות מן התורה: גיל 13 ויום אחד, צמיחת שתי שערות במקום הערוה כסימן לבגרות. ומבואר בגמרא<sup>35</sup> שישנה חזקה שנער מביא שתי שערות בגיל 13 ויום אחד (ועל דרך זה נערה בגיל 12 ויום אחד) ואין צורך לבדוק, אך ניתן לסמוך על חזקה זו רק לחומרא ולא לקולא.

להלכה דעת רוב הפוסקים שבנוגע לדיני דאורייתא כמו להוציא אחרים ידי חובה בברכת המזון או בקריאת פרשת זכור – אין לסמוך על החזקה אלא צריך לבדוק את הנער. אבל לדברים מדרבנן כמו תפילה וברכות וצירוף למנין – סומכים על החזקה שמסתמא הביא שתי שערות<sup>36</sup>.

### גיל שלש עשרה ויום אחד (סעיף ט):

כתב השו"ע: "לעולם הוא קטן עד שיביא שתי שערות אחר שיהיה בן 13 ויום אחד, ושנת העיבור בת י"ג חודש". המשנ"ב ביאר: כגון אדם שנולד ביום א' ניסן – נעשה בר מצוה

32. בשו"ע הרב (סעיף ו) כתב דהיינו 36 שנה, ובמשנ"ב (ס"ק כז) כתב שמספיק יום אחד יותר על 35 שנה.

33. המפורטים באבן העזר סימן קעב סעיף ה.

34. שו"ע הרב סעיף ו. ובמשנ"ב (ס"ק ל) כתב שצריך שיעברו עליו עוד שלושים יום בשנת העשרים, והוסיף שהפרי מגדים מצדד להקל לענין תפילה שהיא מדרבנן לצרף למנין אדם שנראו בו סימני סריס אפילו לפני גיל עשרים.

35. נדה דף מח ב.

36. רמ"א, שו"ע הרב סעיף ו, משנ"ב ס"ק לא, כף החיים ס"ק מו, ועוד.

כעבור 13 שנה בתחילת ליל א' בניסן, ואפילו אם נולד בסוף יום א' ניסן לפני השקיעה – מיד בתחילת ליל א' ניסן לאחר 13 שנה הוא נחשב בן 13 ויום אחד, שכן א' ניסן הוא היום הראשון של שנתו ה-14 ומקצת היום ככולו.

### **נולד בין השמשות:**

אם נולד בסוף יום א' ניסן לאחר השקיעה, והיינו בבין השמשות שבין א' ניסן ל-ב' ניסן – דנים אותו כספק והולכים להחמיר בכל דבר שהוא מדאורייתא<sup>37</sup>.

משום כך, יש להחשיבו כחייב בתפילין ושאר מצוות מן התורה כבר ביום א' ניסן, וגם יחגוג את סעודת המצוה ביום זה, כיון שמצד ספיקא דאורייתא חייב הוא כבר בכל המצוות וזהו יום שמחתו, אך לא יוציא אחרים ידי חובה עד ליום ב' ניסן<sup>38</sup>.

### **נולד בחודש מלא:**

אדם שנולד בתאריך ל' מרחשון בשנה שמרחשון מלא, ובשנת הבר מצוה מרחשון חסר (שאינן ל' במרחשון) – נעשה בר מצוה ביום א' בכסלו, כיון שנולד לאחר שעברו 29 ימים שלמים מחודש מרחשון ואם כן עדיין לא מלאו לו 13 שנים שלימות מיום ליום עד שיעברו 29 ימים שלמים מחודש מרחשון<sup>39</sup> (ועל דרך זה אדם שנולד בתאריך ל' כסלו בשנה שכסלו מלא, ובשנת הבר מצוה כסלו חסר – נעשה בר מצוה ביום א' בטבת).

### **נולד בחודש חסר:**

אדם שנולד בתאריך א' בכסלו בשנה שמרחשון חסר, ובשנת הבר מצוה מרחשון מלא – נעשה בר מצוה בתאריך ל' במרחשון (ועל דרך זה במקרה שנולד ב-א' טבת כשהיה כסלו חסר, ובשנת הבר מצוה כסלו מלא)<sup>40</sup>.

### **נולד בשנה פשוטה ושנת הבר מצוה מעוברת:**

אדם שנולד בחודש אדר בשנה פשוטה ושנת הבר מצוה היא מעוברת – אינו נעשה בר מצוה עד אדר שני באותו יום בחודש<sup>41</sup>.

37. משנ"ב ס"ק מב.

38. שו"ת שבט הלוי חלק ד סימן כו.

39. שו"ע הרב סימן נה סעיף יג, משנ"ב ס"ק מה.

40. משנ"ב שם.

41. רמ"א סעיף י ורוב האחרונים.

## נולד בשנה מעוברת ושנת הבר מצוה מעוברת:

אדם שנולד בחודש אדר בשנה מעוברת ושנת הבר מצוה גם כן מעוברת – הנולד באדר ראשון נעשה בר מצוה באדר ראשון, והנולד באדר שני נעשה בר מצוה באדר שני<sup>42</sup>.

## נולד בשנה מעוברת ושנת הבר מצוה פשוטה:

לפעמים יתכן מצב שראובן מבוגר משמעון, ושמעון נעשה בר מצוה לפני ראובן. כגון שראובן נולד ב-כ' אדר ראשון ושמעון נולד באותה שנה ב-א' אדר שני, ושנת הבר מצוה שלהם היא שנה פשוטה – ראובן נעשה בר מצוה רק ב-כ' באדר, ואילו שמעון נעשה בר מצוה כבר ב-א' באדר<sup>43</sup>.

## צירוף למנין על ידי שהיית העשרה במקום אחד (סעיפים יג עד כ)

### עשרה במקום אחד עם השליח צבור (סעיף יג):

על מנת שעשרה יהודים יצטרפו למנין עליהם לשהות במקום אחד יחד עם השליח ציבור, והיינו בחדר אחד אפילו אם אינם רואים אלו את אלו. אבל אם מקצתם בחדר זה ומקצתם בחדר אחר, או אפילו תשעה בבית הכנסת ואחד מחוץ לבית הכנסת או בחדר הסמוך לבית הכנסת – אינם מצטרפים למנין אף על פי שיש פתח פתוח ללא דלת בין החדרים<sup>44</sup> (אך אם רואים אלו את אלו דרך הפתח או דרך חלון וכדומה – לדעת רוב הפוסקים מצטרפים כפי שיתבאר לקמן).

כשיש תשעה במקום אחד והעשירי נמצא מאחורי וילון שפרסו לצניעות בעלמא – מצטרף עמהם. אבל אם יש שם תפילין או ספר תורה ופרסו סדין לצורך מחיצה לתשמיש המיטה – הביא המשנ"ב מחלוקת אחרונים בזה, שלדעת פרי חדש מתוך שנחשבת מחיצה לענין תשמיש נחשבת מחיצה גם לענין צירוף עשרה. אמנם הפרי מגדים מצדד להקל שאפילו במחיצה כזו מצטרף עמהם.

42. משנ"ב ס"ק מג.

43. שו"ע סעיף י.

44. שו"ע ומשנ"ב סעיף יג.

## **אדם העומד בחלל הפתח (המשך סעיף יג):**

אדם העומד בחלל הפתח באופן שכאשר סוגרים את הדלת הוא נמצא מחוץ לחדר – הרי הוא נחשב כנמצא בחדר אחר אפילו כשהדלת פתוחה<sup>45</sup>. כך לדעת השו"ע ושו"ע הרב<sup>46</sup>. אמנם יש אחרונים שפסקו להקל בזה (שנחשב כנמצא באותו חדר ומצטרף). ומהמשנ"ב נראה שנוטה להקל כדבריהם.

## **האם קשר עין מועיל לצירוף למנין (סעיף יד):**

אם האדם הנמצא מחוץ לבית הכנסת עומד ליד הדלת או החלון ומראה להם את פניו משם (אפילו שהחלון גבוה מאד) – לדעת השו"ע ורוב הפוסקים (ובכללם שו"ע הרב) מצטרף למניין אף על פי שיש הפסק של מחיצה בינו לבין השאר, מפני שקשר העין שביניהם מצרפם, ואין צריך שכולם יראוהו אלא די שמקצתם יוכלו לראותו<sup>47</sup>. אמנם יש אומרים שהראייה אינה יכולה לצרף למניין (ורק אם נמצא באותה קומה ויכניס את ראשו לחלל החלון יחשב כנמצא עמהם ויצטרף למניין)<sup>48</sup>. ובמשנ"ב כתב שלכתחילה ראוי לחשוש לדבריהם.

## **צירוף על ידי שליח ציבור העומד על הפתח (סעיף טו):**

**כתב השו"ע:** "אם מקצתם בפנים ומקצתם בחוץ, ושליח צבור תוך הפתח, הוא מצרפם" (כיון שכל אחד נותן דעתו על השליח צבור).

## **חצר קטנה שנפרצה במילואה לגדולה (סעיפים טז-יז):**

חצר קטנה שנפרצה במילואה לגדולה, והיינו שהקיר המפסיק בין החצר הגדולה לקטנה נפל כולו, באופן שהחצר הקטנה פרוצה כולה אל החצר הגדולה ואילו החצר הגדולה יש לה קירות משני הצדדים של הפירצה – הרי החצר הגדולה נחשבת כמופלגת ומופרדת מן הקטנה, אך מצד שני החצר הקטנה נחשבת כקרן זווית של הגדולה ואינה מופרדת ממנה.

<sup>45</sup> ואם יש קשר עין בינו לבין שאר המתפללים לדעת רוב הפוסקים מצטרף כדלקמן.

<sup>46</sup> סעיף טו.

<sup>47</sup> כך משמעות השו"ע בסעיף יד שכל מי שמראה את פניו אפילו שהוא ברשות אחרת מצטרף, ודי בכך שמקצתם יוכלו לראותו, כיון שדין זה נלמד מהלכות זימון (סימן קצה) ושם די במקצתם. וכן דעת מגן אברהם, שו"ע הרב סעיף טז ועוד, ולזה נוטה המשנ"ב ס"ק נב.

<sup>48</sup> כך דעת כמה אחרונים שהובאו במשנ"ב שם ובכף החיים ס"ק ע (וכך הכריע כף החיים עצמו), ויש מהם שהבינו שגם השו"ע מחמיר בזה.

## **מכך יוצאים כמה דינים המבוארים בשו"ע בנוגע לצירוף עשרה למנין:**

א. אם רוב הציבור (לפחות ששה) נמצאים בחצר הגדולה ומיעוטם בחצר הקטנה – מצטרפים למנין, כיון שהקטנה נחשבת כחלק מהגדולה ונגררת אחריה, ומאחר שהרוב בגדולה והמיעוט בקטנה הרי המיעוט נגרר אחר הרוב ומצטרף אליו.

ב. אבל אם חמשה (או יותר) מתוך העשרה נמצאים בחצר הקטנה – אין כאן צירוף למנין, כיון שהנמצאים בחצר הגדולה אינם יכולים להגרר אחר הנמצאים בחצר הקטנה (שמבחינת החצר הגדולה היא נחשבת כמופרדת מהקטנה), וכן הנמצאים בחצר הקטנה אינם יכולים להגרר אחר הנמצאים בגדולה מאחר שהרוב אינו נמשך אחר המיעוט (ואפילו חמשה אינם נמשכים אחר חמשה).

ג. אם השליח צבור נמצא בחצר הקטנה והצבור בחצר הגדולה – מוציאם ידי חובתם, מפני שהוא נגרר אחריהם.

ד. אבל אם היה שליח צבור בחצר הגדולה והצבור בחצר הקטנה (אפילו שיש שם עשרה אנשים יחד) – אינו מוציאם ידי חובתם, שאין הרוב נגרר אחר היחיד.

## **אם חלק מהעשרה בבית הכנסת וחלקם בעזרה אינם מצטרפים (סעיף יח):**

**כתב השו"ע:** "אם קצת העשרה בבית הכנסת וקצתם בעזרה – אינם מצטרפים" (ואפילו רק אחד מתוך התשעה נמצא בעזרה אינו מצטרף, כיון שנחשבת חדר אחר. אבל אם רואים אלו את אלו – מצטרפים לדעת רוב הפוסקים המקילים כפי שהובא לעיל<sup>49</sup>).

### **שליח צבור העומד בתיבה עם מחיצות מצטרף (סעיף יט):**

**כתב השו"ע:** "שליח צבור בתיבה ותשעה בבית הכנסת – מצטרפים, אף על פי שהיא גבוהה עשרה ורחבה ארבעה ויש לה מחיצות גבוהות עשרה, מפני שהיא בטילה לגבי בית הכנסת. ויש מי שכתב דהני מילי כשאין המחיצות מגיעות לתקרת הגג".

### **שטח פתוח:**

עשרה שעומדים בשטח פתוח, כל זמן שרואים ושומעים זה את זה – מצטרפים למנין. אמנם יש להזהר שלא יעמדו באופן שיש באמצע שביל להילוך בני אדם (שחלק מהמתפללים

49. משנ"ב.

עומדים בצד זה של השביל וחלקם בצדו השני), שבאופן כזה נראה שאינם מצטרפים (כפי שמצינו לענין זימון בעשרה)<sup>50</sup>.

### ענייה לדבר שבקדושה כשאנו נמצא עם הציבור (סעיף כ):

כל האמור לעיל הוא בנוגע לצירוף עשרה למנין, אבל אם יש עשרה במקום אחד ואומרים קדיש או קדושה וכיוצא בזה – יכול לענות עמהם כל מי ששומע אפילו אם נמצא בבית אחר לגמרי ובריוחוק מקום וללא קשר עין, וכן יכול לצאת ידי חובה בשמיעת קול שופר או מגילה וכיוצא בזה, שעל זה אמרו חז"ל בגמרא שאפילו מחיצה של ברזל אינה מפסיקה בין ישראל לאביהם שבשמים (שכיון שעשרה מישראל במקום אחד שכינה שרויה ביניהם, וכל הרוצה יכול לצרף עצמו עם אביו שבשמים השוכן בתוך העשרה הללו)<sup>51</sup>.

יש שהגבילו היתר זה בכך שלא יהיה בינו לבין הציבור דבר של טינוף או עבודה זרה שנחשבת כצואה לענין זה (אפילו אם הדבר טינוף או עבודה זרה אינו נמצא בתוך ארבע אמותיו, שכן יש בכך הפסק בינו לבין השכינה)<sup>52</sup>.

## כפיית הקהל להשלים מנין (סעיפים כא-כב)

### הגעה למנין ושכירות חזן:

עיר שיש בה יותר מעשרה אנשים, ואין תמיד מנין בבית הכנסת – כופים זה את זה בקנסות שיבואו תמיד למנין, שלא יתבטל התמיד<sup>53</sup>, דכיון שיש עשרה אנשים בעירם חל עליהם חובת המצוה של תפילה במנין<sup>54</sup>.

כמו כן במקום שיש מנין כופים את הציבור לשכור חזן<sup>55</sup>, כדי שיהיה מי שיוציא אותם בברכו וקדושה וכיוצא בזה<sup>56</sup>.

50. שו"ת מנחת יצחק חלק ב סימן מד.

51. שו"ע ואחרונים סעיף כ.

52. השו"ע הביא שיטה זו בשם "ויש אומרים... וכתב המשנ"ב (ס"ק סב) דמשמע מכך שמעיקר הדין סובר השו"ע שאין הלכה כשיטה זו, וכן משמע מהרמ"א בסימן עט סעיף א, והחיי אדם הכריע שאם יש דבר טינוף או עבודה זרה בינו לבין הציבור – יענה "אמן יהא שמה רבא" וקדושה, אך לא יענה "ברכו" (עד כאן מהמשנ"ב). ובשו"ע הרב (סעיף כב) לאחר שהביא שיטה זו כתב שיש לחוש לדבריהם. עוד יש לציין שהמשנ"ב (ס"ק סה) כתב שלשיטה זו גם עובד כוכבים נחשב הפסק בין האדם למנין, אך בשו"ע הרב (שם) כתב רק טינוף או עבודה זרה.

53. רמ"א סעיף כב.

54. משנ"ב ס"ק עג.

55. שו"ע סעיף כב.

56. משנ"ב ס"ק עב.

## **אדם שרוצה לצאת מהעיר ואין מנין בלעדיו:**

עיר שיש בה רק עשרה אנשים ואחד מהם צריך לצאת מחוץ לעיר – אינם יכולים לכופו להשאר או לשכור אחר במקומו אפילו שהמנין יתבטל בהעדרו. אכן בימים נוראים כופים אותו להשאר או להשכיר אחר במקומו על חשבונות<sup>57</sup> (כיון שבימים נוראים המנהג בכל תפוצות ישראל שאם חסר מנין במקום מסויים שוכרים אדם או שנים שיגיע לשם לימים נוראים, ונמצא אם כן שמנין בימים נוראים הרי הוא כמו ספר תורה ובניית בית הכנסת שבני העיר כופים זה את זה על כך<sup>58</sup>).

אם היו אחד עשר ורצו לצאת שנים לימים נוראים – שניהם ישכירו אחד בשותפות ויתחלקו בהוצאות, ואפילו אם אחד מהם עני ואחד עשיר משלמים בשווה כיון ששניהם מחוייבים למנין במידה שווה<sup>59</sup>.

## **עיר שאין בה עשרה:**

עיר שאין בה אפילו עשרה, בשאר ימות השנה פשיטא שאין לכוף את הציבור לשכור אנשים שישלימו למנין, אך בימים נוראים כופים את הציבור לכך. אלא שבזה חלוקת ההוצאות אינה בשווה, לפי שעשירים צריכים יותר את המנין ביישובם משום שאינם יכולים לעזוב את ביתם ורכושם, ואילו העניים מעדיפים להוציא פחות כסף וללכת למנין במקום אחר. לכן את הוצאות ההשלמה למנין במקרה כזה מחלקים באופן שחצי מהסכום הנדרש מתחלק בין האנשים באופן שווה ("לפי נפשות"), והחצי הנוסף מתחלק לפי ממון (שאומדים כל אחד כמה יכול לתת).

---

57. שו"ע סעיפים כא-כב.

58. משנ"ב.

59. שו"ע סעיף כא על פי מה שביארוהו האחרונים.